

TARTIŞMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

ASRIMIZDA HİRİSTİYAN - MÜSLÜMAN MÜNASEBETLERİ

Tebliğciler : Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
Doç. Dr. Şaban KUZGUN
Prof. Dr. Mehmed AYDIN
Doç. Dr. Ömer Faruk HARMAN
Yrd. Doç. Dr. Süreyya ŞAHİN
Prof. Dr. Günay TÜMER
Müzakereciler : Prof. Dr. Mustafa FAYDA
Doç. Dr. Ali Arslan AYDIN
Dr. Ahmet EFE

BU KİTAP



İSLÂMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR



ilmî nesriyat
İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.

Kâmilpaşa Sok. No: 7/1 Fatih/İST.- 34260

Tel: 523 15 85 - 523 54 57

Fax: 523 65 37

İLMÎ NEŞRİYAT : 10

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

Tartışmalı İlmî Toplantular Dizisi: 16

İstanbul - 1993

Yayına Hazırlayan

ve Tashih Eden :

İsmail KURT

Dizgi: ENSAR NEŞRİYAT

Baskı ve Cilt : Fatih Ofset: 501 28 23

VII
GÜNÜMÜZDE DOĞU HİRİSTİYANLIĞI

Prof. Dr. Günay TÜMER
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kaynağı itibariyle Hıristiyanlık Batı'dan ziyade Doğu kökenlidir. İsa Mesih Filistinli bir Yahûdî olduğu gibi ona ilk inanan ve arkasından gidenler, yani havârifler de Yahûdî asıllı idiler. İlk Hıristiyanlığın oluşmasında Süryânî ve Grek kiliselerinin Latin Batı'ya takaddüm ettiği tartışmadan uzaktır. 1000 yılından itibaren durum Batı lehine değişmiştir. Sonunda Doğu kiliseleri Hıristiyanlık inanç ve hayat düsturlarında Batı katolikliği ve protestanlığından radikal bir ayrılık göstermiştir.

İlk Hıristiyanlık dil ve kültürde üçe ayrıldı: Roma merkezli Latin Batısı, 4 ve 5. yüzyıllardan itibaren Konstantinopolis merkezli Grekçe konuşan Doğu ve Urfa'yı merkez kılmış Süryânî Doğusu. Ancak o sırada bu üç bölge bazı ufak ayrılmalar olsa da özde tek bir Hıristiyanlık oluşturmakta idi. Bölünmeler başından itibaren üç merhalede aşağı yukarı beşer yüzyıllık fâsılalarla geldi. 5. ve 6. yüzyıllarda Süryânî Hıristiyanlığı Grek ve Latin Hıristiyanlığından koptu. Bunlar, kendi aralarında da ikiye ayrıldılar: Nasturîler, Monofizitler (Kalkedon: Kadıköy Konsili'ni kabul etmeyen Ermeniler, Habeşliler ve Mısır Kıbtüleri) 11. Yüzyılda Grek Ortadoksluğu Roma Katolikliğinden ayrıldı. 16. Yüzyılda ise Batı Hıristiyanlığı kendi içinde ayrı bir bölünmeyeşadı: Katoliklik, Protestanlık. Bu son bölünme 19. yüzyıldaki Protestan misyoner faaliyetlerinin Doğu

kiliseleriyle ilgili bölgelerde yoğunluk kazanması dışında Doğu Hıristiyanlığını etkilemedi.

Günümüzde Doğu Hıristiyanlığı üç gruba ayrılmaktadır: Doğu Ortodoks Kilisesi, Ayrılmış Doğu Kiliseleri, Doğu Katolik Kiliseleri.

I - DOĞU ORTODOKS KİLİSESİ

Aynı inancı paylaşan, ibadette farklı olmayan, diğerleriyle sokrament sayısında birleşen, ancak iç işlerinde idâri yönden bağımsız on beş kiliseden oluşur. Bunların hepsi İstanbul Patriği'nin üstünlüğünü kabul ederler. Bununla beraber Fener Patriği Roma papası gibi cihanşümul temsil iddiası gütmmez. Onun durumu Canterbury başpiskoposunun Anglikan cemaatindeki yeri gibidir (1).

Ortodoks Kilisesi'nin dört eski ve önde gelen patrikliği vardır: Beş milyon vaftizli üyesi bulunan İstanbul Patrikliği, İskenderiye (350.000), Antakya (600.000) ve Kudüs patriklikleri (80.000). İstanbul Patrikliği'nin Girit'e ve Amerika, Batı Avrupa'ya göç etmiş rum üyeleri vardır.

İstanbul Patriği ancak Roma Papasına göre ikinci derecede bir nüfuz ve tesire sahipti. O, hâlâ ökümenik patrik ünvanını taşır ve bütün Doğu kiliselerine göre üstün tutulur. Patrik başında imparatorluk tacı taşır ve göğsüne Bizans İmparatoru'nun sembolü olan kartalı takar. Patrik, metropolitler arasından seçilir.

İskenderiye Patrikliği'nin üyeleri Konya, Uganda, Tanzanya gibi Afrikalıları içine almakla beraber merkez üyeleri Grekçe konuşur. Antakya Patrikliği'nin Suriye ve Lübnan'da üyeleri bulunup dilleri Arapça iken Kudüs Patrikliği'nde merkez Grekçe, üyeler Arapça konuşur, Yarı bağımsız Sina Kilisesi de Kudüs'e bağlıdır.

Diğer patriklikler ve bağımsız, kendi kendini idare eden Ortodoks Kiliseler şunlardır: Rusya (50.000.000), Sırbistan (8.000.000-Yugoslavya'da), Romanya (15.000.000), Bulgaristan (8.000.000), Kıbrıs (440.000), Yunanistan (8.000.000), Polonya (450.000), Arnavutluk (250.000, 1945'de), Gürcistan (500.000), Çekoslavakya (100.000), Amerika (1.000.000). Rusya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan Kiliselerinin başı patrik ünvanını taşır. Gürcistan

1) Bk. V. T. Istavridis, *Orthodoxy and Anglicanism*, London 1966.

kilisesinin başı katalikos-Patrik; diğer kiliselerin başı ise başpiskopos, (Kıbrıs, Yunanistan, Arnavutluk), ya da metropolit (Polonya, Çekoslavakya, Amerika) diye adlandırılır.

Ortodoks Rus Kilisesi önce Kiev'de Bizans'a bağlı bir metropolitlikle temsil edilirken İstanbul'un Türkler tarafından fethinden önce 1328'de Kiev'den Moskova'ya intikal eden dinî risâlet fetih sonrası başlayan bağımsızlık gelişmesiyle 1589'da patrikliğe yükseltildi, Moskova, üçüncü Roma olarak görülmeye başlandı. Bu yeni patriklik artık eski dört büyük patriklikle bir tutularak "Bütün Rusların ve Yeni Roma'nın Patrikliği" adını aldı. 1721'de Kilise ve devlet bir anlamda birleştirilerek bir kutsal sinod kurularak bu meclisin başına ruhban zümresinden olmayan bir kimse getirildi. Bütün atamalar çar tarafından yapılıyordu. Bu 1917 devrimine kadar böyle geldi. Devrimle birlikte Kilise büyük sıkıntılar ve baskılar altında kaldı. Kilisenin bütün maddî varlığına el kondu, binaları kulüplere, sinemalara vb. dönüştürüldü. Teolojik okullar kapatıldı, dinî eğitim-öğretimin yerini Leninizm aldı. Binlerce insan öldürüldü. 1921'den itibaren Kilisenin içine komünist elemanlar sızdırıldı ve bunlar desteklendi. Komünist partisi "Yaşayan Kilise", komünizm İsa Mesih'in telkinâtı olarak gösterilmek istendi. Bu politika ilgi görmeyince bu defa açıkça Hıristiyanlık da dâhil dine karşı propaganda, dinî uygulamaların, eğitimin yasaklanması yoluna gidildi. 1929'da bir kanunla ibadet hürriyeti tanındı, ancak toplu ibadet, dinî propaganda yasak idi. İkinci Cihan Savaşı'nın başlamasıyla dine karşı propaganda kesildi. 1943'de devlet otoritelerinin rızasıyla patrik atandı, bir teoloji enstitüsü açıldı, papaz yetiştirilmeye başlandı. Sonraki yıllarda kilise yine birçok sıkıntılı günler geçirdi. Ancak dinine bağlı Ortodoks Hıristiyanlar kiliseleriyle bağlarını sürdürdüler. Rusya'da da Amerika'daki gibi çok sayıda dinî mezhepler bulunur. Bunların mensuplarının sayısını kaynaklar 4-5 milyondan 15-20 milyona kadar çıkarırlar. Bunlar herbiri kendi içinde bölümlere ayrılan üç grupta toplanabilirler: Eski inanırlar, "Ruhânî Hıristiyanlar", Evagelik topluluklar.

Ortodoks kiliselerden Yunanistan ve Kıbrıs dil ve kültür bakımından Grek; Rusya, Sırbistan, Bulgaristan, Polonya ve Çekoslavakya Slav, Romanya kültürde Latin iken Gürcistan ve Arnavutluk dil ve kültürce kendi geleneklerini sürdürmektedirler (Sadece birçok Arnavut Ortodoksu Grekçe konuşur). Amerika'daki Ortodoks Kilisesi mensuplarının çoğu Rus asıllıdır. Bunların büyük bir bölümü şimdi İngilizce konuşmaktadırlar.

Üçüncü derecede Ortodoks kilisesi olarak Finlandiya (66.000) ve Japonya (25.000) kiliselerinden ilki bir başpiskoposla idare edilmekte olup İstanbul'a, ikincisi ise bir metropolitle temsil edilmekte olup Rusya'ya bağlıdır. Bunlar kendi kendini tam idare edememekle beraber bağımsız değil, özerktirler.

II - AYRILMIŞ DOĞU KİLİSELERİ

Bu kiliseler konsiller sırasında ana kiliseden kopmuş cemaatlerdir. İki guruba ayrılabilirler: Nasturîler, Monofizitler.

a) Nasturîler: Bunlar için Doğu Süryânî kilisesi, Gildânî ya da Asûrî Kilisesi gibi adlar kullanılır. Üçüncü ökümenik konsil olarak kabul edilen 431'deki Efes Konsili'ni reddetmeleri, Nestorius ile başlayan ve Antakya ekolü teologlarına dayanan İsa Mesih'in iki ayrı tabiata (ilâhî, insânî) sahip olduğu prensibini esas edinmeleri dolayısıyla Doğu ve Batı'daki Hıristiyanlardan kopmuşlardır. Bu Doğu mezhebi Anadolu, Irak, İran, Suriye, Kıbrıs, Çin ve Hindistan gibi yerlere yayılmış, İslâm ülkelerinde "ehl-i zimme" olarak yaşamış, ancak mensuplarından bir kısmı diğer Hıristiyan mezheplerine döndürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Rus'larla olan askerî münasebetlerde Rus tarafını tutmuşlar, fakat 1917 Rus ihtilâli sonucu zor durumda kalıp kuzey Irak'a İngilizlerin elindeki Asûrî bölgelerine göç etmişlerdir. Irak 1921'de bunlara dinî işlerinde özerklik vermişse de bazı gelişmeye gitmek zorunda kalmışlardır. Nasturî katolikosu Mar İşâî Şimon Amerika'ya gidip yerleşmiş, halefi Mar Hanonya Dinkha IV ise 1976'da Londra'da "Doğu Asûrî Kilisesi Katolikos Patriği" olarak görevlendirilmiştir. Nasturîlerin şimdi Irak, İran, Hindistan ve en fazla Amerika'da üyeleri vardır. 1980'de üye sayısı yarım milyon idi. Günümüzde Nasturî Kilisesi, Süryânîce konuşan Antakya Kilisesi'nin aşırı bir şekli görünümündedir. Hıristiyanlar, İslâm dinindeki Hıristiyanlıkla ilgili konuların bu kilise vasıtasıyla intikal ettiğini ileri sürerler (2).

Nasturî Kilisesi'nin katolikosu ve piskoposlar dışında papazlar evlenebilir. (Karıları ölse yine evlenebilirler). İkon kullanmazlar, kilise iç düzeni pek sadedir.

b) Monofizitler: Bunlar İsa Mesih'de iki değil, sadece bir, yani ilâhî tabiat olduğunu ileri sürdüklerinde, 451'deki 4. ökümenik Kalkedon (Kadıköy)

2) Bk. Einar Molland, Christendom. *The Christian Churches through the World*, (London 1961) s. 41.

Konsili'nde ortodoks görüşten ayrıldılar. Böylece onlar Doğu Ortodoksları'nın en sonuncusu II. Nicaea (İznik) Konsili (787) olmak üzere yedi, Katoliklerin sonuncusu II. Vatikan (1962-1985) olmak üzere yirmi bir konsil kabul etmelerine karşılık sadece ilk üç konsili kabul ederler. Bunlar teolojilerinde İskenderiyeli Kril'den (Cyril) etkilenmişlerdir. İki Süryânî, beş müstakil Monofizit kilisesi vardır: Yakubî veya Antakya Süryânî, Hint Süryânî, Ermeni, Habeş, Kıbtî Kiliseleri.

1) Antakya Süryânî Ortodoks Kilisesi (Yakubî veya Batı Süryânî Kilisesi):

Şam'da ikamet eden bir patrikle yönetilir ve başlıca üyeleri Suriye, Lübnan'da bulunur. 200.000 üyesi vardır. Hint süryânî Ortodoks Kilisesi, Antakya Süryânî Ortodoks Kilisesi ile yakından alâkalıdır. Patrikleri Güney Hindistan'da Kottayam'da (Kerala) ikamet eder. 1.800.000 üyesi vardır. Ülkemizde de Mardin, Diyarbakır, Midyat başta, çoğunluğu Güney illerimizde Süryânî Kadim Kilisesi'ne bağlı 25.000 vatandaşımız vardır. (Mardin'de metropolitlik, Midyat'ta episkoposluk vardır. Mardin'deki Deyruzza'faran manastırı önemli bir merkezdir.)

Süryânîler, üçlemeyi üç sıfat olarak nitelendirirler. Bu üç sıfat bir cevherde toplanmıştır. Allah'a, meleklerle, vahiyyle gelen kitaplara, peygamberlere, kıyamet, cennet-cehenneme, Allah'dan hiçbir şer gelmediğine, irade hürriyetine inanırlar. İsa Mesih'le ebedî saadete kavuşmak ümidiyle yaşamak, herkesi sevmek prensipleridir. Ermenilerden İsa'nın beşerî varlığının fânî olmasını kabul etmeleri açısından ayrılırlar. Onlara göre Kilise ebedidir, ancak patrik Petrus'un halefidir, kilisenin dünyevî bir idarecisi yoktur, Üç dinî rütbe vardır:

- 1) Diyakosluk,
- 2) Keşişlik(papazlık), horepiskoposluk (başpapazlık),
- 3) Episkoposluk: Episkopos, metropolit, mafiryân(patrik mülhâkı), patrik.

Sakramentlerde ihtilâf vardır. Ülkemizdeki Süryânîlere göre şöyledir: Namaz, oruç, vaftiz, evlenme, ölüm-defin.

Namazda kible Doğudur. Dördü farz, üçü sünnet yedi namaz vakti vardır. Sabah, öğle, akşam kilisede topluca ve gece yarısı namazları farz; kuşluk, ikindi, yatsı sünnettir.

Yıllık beş oruç ve perhizler de şöyledir: Büyük oruç (40 güne Elem

Haftası'nın 7 günü de eklenecek), Şubat'ta Ninova orucu (3 gün, Hıdrellez), Haziran başında 3 gün (havârlere nisbet edilir), Ağustos'da 10-15 günler arası (Meryemana'ya nisbet edilir), Ağustos'da 15-25. Aralık'ta (Hz. İsa'nın doğuşu münasebetiyle perhiz yapılıır. Bunlardan ilk ikisi hem oruç, hem de perhiz olarak tutulur.

Süryânilerde zina, tıbbî zorunluluk dışında boşanma yoktur. Günah itirafı ruhânîlere yapılır. Ruhânîlerden diyakos ve papaz evlenebilir. Bekâr iken bu rütbeleri alamaz. Papaz sınıfından olanlar, istifa etmedikçe karısı ölünce evlenemezler, ancak patrikliğe kadar üst rütbelere tayin edilebilirler.

Bugün Hıristiyanlar arasında ibadetleri secde'li tek Hıristiyan topluluğu Süryânîlerdir. Pazar ve bayram günleri hariç diğer günlerde ibadetleri secdeli ve rek'atlıdır (3).

2) Ermeni Kilisesi: Aziz Grigor tarafından Hıristiyanlaştırıldıklarından Gregoryan da denilen Ermeniler, İsa Mesih'de beşerî tabiatın ilâhî tabiat içinde eriyerek tek bir tabiat oluşturduğunu, Kiliselerin İsa Mesih tarafından kurulduğuna inanırlar. Dinî merkezleri olan Eçmiyazın de "Allah'ın yegâne mevîfidunun indiği yer" anlamına gelir. Burada bir katolikos bulunur. Katolikos Ermeni hiyerarşisinde patriğin de üstünde kabul edilen dinî başkandır. Bir ikinci katolikos Lübnan'da Antelias'da ikamet eder. Kudüs ve İstanbul'da da birer patrikleri vardır. Erivan yakınındaki Eçmiyazın'de ilk havârlilerin mezarlarının bulunduğunu, Ermeni Kilisesi'nin İsa Mesih tarafından kurulduğunu kabul ederler.

Ermenilere göre sadece ilk üç konsil geçerlidir. Kutsal Rûh'un sadece Baba'dan çıktığını kabul ederler. Altı sakrament kabul ederler (Kutsal yağla son yağlama dışında) evhoristiyada ekmeğe maya, şaraba su katmazlar. Ekmekle şarabın İsa Mesih'in etiyle kanına dönüştüğü inancını kabul etmezler. Papazların günah çıkarma yetkileri olduğunu kabul etmeyip itirafı sadece sakrament olarak görürler. Vaftizi çocuğu suya daldırma yoluyla yaparlar. A'rafı kabul etmezler. Evlerinde kutsal bir şey, kiliselerinde ikon bulundurmazlar. Kanlı kurban vardır (hayvan kurbanı).

Ermenilerde hiyerarşi diyakos, papaz, piskopos, patrik, katolikos şeklindedir. Ayrıca vartabet'ler vardır. Bunlar akademik ünvanlı evlenmemiş

3) Aziz Günel, *Türk Süryânîleri Tarihi*. (Diyarbakır 1970), s. 312.

papazlardır. Piskopos, patrik ve katolikos evlenemez. Zina dışında boşanmaya izin verilmez. Ermeni kilisesi mensubu 2,5 milyondur.

3) **Kıbtî Kilisesi:** Mısır'da 4 milyon üyesi olan Kıbtî Kilisesi'nde üyeler günlük hayatta Arapça, liturjilerinde Kıbtî dilini kullanırlar. İbadetle ilgili kitaplarının Arapça tercümeleri yapılmıştır. Habeş Kilisesi'yle yakın alâkalan bulunur. Bir Kilise yılında Meryem adına 32 gün ayrılır. Kıbtîlerin Monofizitliği azalmış ve onlar Ortodoks Kilisesi'ne daha yakın bir noktaya gelmişlerdir. Patrikle idare edilirler.

4) **Habeş Kilisesi:** 1950'ye kadar kısmen Mısır Kıbtî Kilisesi'ne tâbi iken daha sonra kendi kendini idare eden ve bir patrikle temsil edilen bu kilisenin 16 milyon üyesi vardır. Âdet ve ibadetlerinde Yahûdî etkisi vardır. Vaftizden önc aday sünnet edilir ve Yahûdî perhiz kurallarına uyulur. Habeşliler Axum'da On Emir tabletlerinin bulunduğunu ileri sürerler.

III - MÛLHAK KİLİSELER

Roma Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın üstünlüğünü kabul etmekle beraber, meselâ papazların evlenebilmesi gibi, kendi âyin ve usullerinde devam eden Doğu kiliseleridir. Bunların arasında en büyük grup Ukraynalılar'ı ve Beyaz Ruslar'ı içine alan Ruthanyanlardır. Bunların Rusya dışında bile bir milyondan fazla üyesi vardır. Hindistan'da Malabar Kilisesi'nin iki milyon, Suriye ve Lübnan'da Melkitler'in 500.000, yine Lübnan'da Marûnîler'in 1.400.000 mensubu vardır. Rusya ve Romanya dışında Mülhak Kiliseleri'nin 1980 başlarında 6,5 milyon üyesi vardır.

Malabar Kilisesi, birçok çekişmeler ve gelişmeler sonucu şimdi Roma ile birliklerini devam ettirmekle beraber liturjilerinde Batı Süryânîlerini (Nasturîleri) taklit ederler, Malayalam yerli dilini liturji dili olarak kullanırlar.

Melkitler (Milkâiler), Bizans âyin usûlünü devam ettirmektedirler (bazen terketmişlerse de). Bunlar Ortodoks Melkit Kilisesi yanında Katolik Melkit patrikliği olarak varlıklarını sürdürdüler. II. Vatikan Konsili'nde patrikleri Doğu

geleneğini savundu. Mensupları Kuzey ve Güney Amerika'ya göç ettiklerinden iki bölge oluşturdular.

Mârûnîler, Ortodokslar da dahil, Doğuda benzeri bulunmayan bir kiliseye sahiptirler. Haçlı seferlerinde Latinler Mârûnîleri kendileriyle aynı haklara sahip olarak tutmuş, Doğu kiliselerinde sadece Mârûnîlerin kendi kiliselerinde ibadet etmelerine izin vermişlerdir. Mârûnî Kilisesi'nin kullandığı patrik ünvanı 1608'de kaldırılmıştır. Mârûnîler, Anıtkaya âyin usûlünü sürdürürler. Liturjik dil, Batı Süryânicesi, yani Aralca'dır. Mârûnîler, yerli dili Arapça'yı benimsediler. Liturjide Süryânice ile yerli dil birlikte kullanılır. Mârûnîlerden bir kısmı Amerika'ya göç etmişlerdir.

Ortodoks Kilisesi'nin Nitelikleri, İnanç ve İbadet Özellikleri:

Bu Kilise, kendisini ilk kilisenin doğru doktrinel geleneğinin koruyucusu olarak görür. Başka bir kilise mensubunu evharistiya'ya kabul etmemesi de bu sebeptir. Ortodoks iman doktrini, dinî hakikatın derûnî, mistik bir bütünleşme ile kazanılacağını, bunun kalbî bir iş olduğunu savunur. Bu açıdan bazı teologlar Roma Katolikliği Aziz Petrus'un, Protestanlık Aziz Pavlus'un Kilisesi iken, Ortodoksluğunun Aziz Yuhanna'nın Kilisesi olduğunu ifade etmişlerdir. Ortodoks Kilisesi, kendisinin geleneğin ayrılmaz bir parçası olduğunu, kutsal kanunun önemini belirterek ileri sürer. Kilise, bu kanunun yeryüzünde görünen şeklidir. Ancak Ortodokslukta kutsal kanun bütün ayrıntılarıyla resmen dondurulmamıştır. Kilise anlayışı böyle bir şeyi kabul etmeyen manevî bir elemana sahiptir. Ortodoks Kiliseleri Batıda görülemeyecek ölçüde birbirleriyle ortak bir ibadet, tutkun bir cemaatle bağlıdır.

Ortodoks gelenekte evharistiya'da ekmek ve şarabın bir kurban töreni olarak manevî dönüşüme uğraması, ölümlere dua, Kutsal Bâkire Meryem ve azizlere ta'zim ayrı bir yer tutar.

Ortodoks doktrininin kaynağı Kutsal Kitap ve gelenektir. Kutsal Kitap konusunda Ortodoks Kilisesi Eski Ahid'in yetmişler çevrisini, dolayısıyla İbrânice metin ve apokrifayı kabul etti. Ancak Rus Kilisesi, Deli Petro'nun Protestanları taklit baskısıyla, apokrifayı geçici bir süre kabul etmedi.

Ortodokslar yedi ökümenik konsili kabul ederler. Üçlemeye, ortodoks teolojide merkezî öneme sahiptir. Tanrı; Gerçek Varlık ve Yüce İyi, Yaratıcı,

Tarihin Tanrısı ve Rab İsa Mesih'in Babası olarak kabul edilir. Üçleme, bütün sırların en önemlisidir. Liturjide tekrar tekrar kutsal üçlemeye niyaz edilir, ibadet edilir. Kutsal Rûh'un Oğul yoluyla Baba'dan çıktığını kabul ederler. Kutsal üçlü görünen, görünmeyen âlemleri yaratmıştır. Yaratmada gaye Tanrı'nın diğer varlıkları da inâyetine kavuşturmak istemesidir. Melek sınıfları görünmeyen âlemdendir. İnsanın hür iradesi ve iyiyi yapma gücü vardır. Doğuda aslî suça faz'a önem verilmez. Ortodoksluk, aslî suç suçluluğunun başkalarına geçebileceğini kabul etmez. Ortodoks Kristolojisinin özü, İsa Mesih'in şahsında iki tabiatın birliğidir. Kurtuluş sadece suçun suçluluğundan değil, bir güç olarak günahtan, ölümden ve bozulmadan kurtulmadır. Ortodoksluk, İsa'nın sadece ölmesiyle değil, dirilmesiyle kurtarıcılığını gerçekleştireceğine inanır.

Ortodokslukta Bâkire Meryem'in ayrı bir yeri vardır. O, Tanrı'nın Anası ve dâimî bâkiredir. O, doğum öncesi, doğum sonrasında bâkiredir. Liturjid'de O'nun adı, O'na övgü İsa Mesih, Kutsal Üçleme kadar geçer. 15 Ağustos'da O'nun göğe urucu tes'it edilir. Batının aksine, Ortodoks Kilisesi ayrıntılı bir inâyet doktrinine sahip değildir. Ortodoks teolojide insan ancak Kilise vasıtasıyla, ortodoks inanç, ilâhî nizam, ruhban zümresi ve sakramentlerle kurtarılabilir. Yeryüzündeki kilise iki sınıftan oluşur; ruhban olan, olmayanlar. Kilisenin riyaseti sadece İsa Mesih'e aittir, herhangi bir beşerin o yetkisi olamaz. Münferit kiliselerde piskoposlar İsa Mesih'i temsilen vazife yaparlar. Piskoposlar olmasa papazlar İsa Mesih'in sürüsünü yönlendirmekte âciz kalırlardı. Piskoposlar nesilden nesile havârî sissilesini devam ettirmişlerdir. Ortodoks doktrine göre Kilise yanılmaz. Ancak burada Kilise deyimi sadece bir bütün olarak Kilise'yi ifade etmektedir.

Ortodokslukta eskatoloji (ahiret) Batı'dakinden daha önemli bir yere sahiptir. Ölümden sonra ruh bir ön muhâkeme geçirir. O, Rab İsa'nın dönüşünü ve nihâî muhâkemeyi beklediği bir ara devredir. Azizler doğru cennete, Kutsal üçlünün huzûruna giderler. Bununla beraber onlar kurtuluşa ulaşan herkesin ebedî hayata girmesine kadar nihâî saadete karışamazlar. Roma Katoliklerinin aksine, Ortodokslar azizlere yalvarıp yakarıp şefaata dilemez, sadece liturjide onlara dua ederler. Evharistiya'da Ortodokslar peygamberlere, Meryem'e havâriilere, Kilise Babalarına, azizlere, ölmüş inançlı kimselere dua ederler.

Ortodokslara göre, azizler ve martirler dışında bütün ruhlar ölüm sonrası Hades'e giderler. Burası ölmüş kimselerin ruhlarının bulunduğu yerdir, iki bölümdür: Cennet, Cehennem. Burada bir ön mükâfat, ya da ceza vardır. Ara

durum, A'raf konusunda Roma Katolikleri'nin görüşleri Otodokslarda reddedilir. Ölüye duanın etkili olacağına inanılır. Nihâf muhâkemedede bütün insanların bedenleri diriltilecek ve ruhlariyle birleştirilecektir. Kurtulmuş olanların bedenleri Vahiy Dağı'nda İsa Mesih'inki gibi olacaktır. Onların ruhlarına Kutsal Üçleme nazar edecektir. Kötüler ise daimi ateşe düşeceklerdir. Bir kısım Kilise Babaları ve Ortodoks ilâhiyatçılar, ebedî cezayı kabul etmediler. Herkesin sonunda ilâhî inâyete mazhar olacağı fikri ortodoksluğun önemli bir fikrî geleneği oldu.

Ortodokslukta sakramentler Katoliklerdeki katı anlamıyla değil, daha sırf ve derûnî, ilâhî inâyetin içinde saklı olduğu kutsal âyin ve törenler olarak görülür. Sakramentlerin sayısı herhangi bir ökümenik konsilde belirlenmiştir. Ortodoksluğun klâsik yorumcusu Şam'lı Aziz Yuhanna, iki sakrament tanıdı: Vaftiz, evharistiya. Ortaçağ'da bir kısım kutsal âyin ve törenler sakrament olarak telâkki edildi. Lyons Konsili (1274) sonrasında, o sırada Batı kilisesiyle ilişkiler yumuşak bir devreye girdiği için, onların yedi sakrament usûlü alındı. Bunlar, vaftiz, evharistiya, konfirmasyon, günah itirafı, papaz takdis töreni, evlenme kuralları, son yağlamadır. (Ölüm hâlindeki kimseyi papazın kutsal yağla yağlaması).

Vaftiz, aslında suya daldırmak, eğer hastalık endişesi varsa su dökmek yoluyla olur. Vaftiz, günahı af, Kiliseye bağlamak için çocuklukta yapılır. Batı'daki konfirmasyona mu'âdil olarak ayrıca yağlama da (takdis edilmemiş yağ veya merhemle) yapılır. Yağlama (krizmasyon), vaftizi müte'âkiben başın ön tarafından başlayarak bütün vücuda uygulanır. Yağlama, bir papaz (Katoliklerde ancak piskopos) tarafından yapılabilirse de, yağın takdisi patrik veya özerk kilisenin başkanınca olmalıdır. Diğer Kiliselerden Ortodoksluğa geçenler, eski usûlü uygulayan Grek Kilisesi dışında, yeniden vaftiz edilmez, sadece yağlanırlar. Aynı bir sakrament olan krizmasyon, Batı'daki adıyla konfirmasyon, aday manevî-ruhânî hayata Kutsal Rûh'un mevhibesıyla hazırlamak için yapılır. Yağlamadan geçmiş bir aday artık Ortodoks Kilisesi'nin bir üyesi olur ve diğer sakramentler için kabul edilir.

Evharistiya, "kansız kurban" ve "Kurtarıcı İsa Mesih tarafından yapılmış bir kurban hatırası olarak görülür. İsa Mesih'in haça gerilmesi kadar, inkarnasyon ve yeniden dirilmenin de bu liturjinin özünde yer aldığı, bunun kurtuluş vesilesi olduğuna inanılır. Ortodoks teologlar, sakramente İsa Mesih'in yükseltilmiş ve şereflendirilmiş bedeninin hazır bulunduğunu iddia

ederler. Evharistiya, "Kutsal Ayın", "Kurban", "Rabbın Son Akşam Yemeği", "komünyon" olarak adlandırılır.

Tevbe veya günah itirafı, Ortodoks Kilisesi'nde evharistiya'dan önce yapılan bir sakramenttir. İtiraf, Kilisenin orta kısmında itirafçının başı önüne eğik olarak papazın önünde yapılır. Af, Katolik ve Anglikan Kilisesi'nde olduğu gibi niyaz kabûlinden ve açıklayıcı elemanlardan oluşur. Papaz, bazen belirli dualar, oruç veya ziyaretleri kefaret olarak teklif edebilir. Endüljans usûlü Ortodokslukta hiç cârî olmamıştır. Grek Kilisesi'nde itiraf ferdin iradesine bırakılmıştır. Slav Ortodoks Kiliseleri'nde itiraf her komünyon öncesi yapılırken şimdi gevşetilmiştir.

Papaz takdisi, Hıristiyan din adamlığına başlama ile ilgili sakramenttir. Ortodokslukta Kilise hizmetleri üç gurup tarafından yürütülür: Piskopos, papaz, diyakos. Diyakos, sakramentlerin icrâsında yardımcı iken, papaz onları yürütür, piskopos da tâyin, takdis işlerini yapar. Ruhban zümresinden biri kendi kilisesinden Ortodoksluğa geçerse yeniden tayin ve takdis edilirken şimdi Roma Katolik ve Anglikan usûlleri bazen geçerli telâkki edilmektedir. Ancak uygulamada yeniden tayin ve takdis edilmeksizin Ortodoksluğa kabul edilebilmiş bir Anglikan papazı da yoktur. Ortodokslukta bir defa kadın diyakos tayin edilmişken uzun zaman geçmesine rağmen şimdi yapılmamaktadır. Kadın papaz konusunda bütün Ortodokslar muhalefet etmektedirler. Evliler diyakos ve papaz olabilmektedir, ancak bir kimse diyakos olarak tayin edildikten sonra evlenememektedir. Piskoposlarda bir manastır bağlantısı aranmaktadır.

Ortodokslukta evlenme, İsa ile Kilisesi arasında bir bağ olarak görülmektedir. Katolik Kilisesi evliliği çiftler arasında bedenî birleşmeye yol açan bir taahhüt olarak görürken, Ortodoks Kilisesi bu rölü kilisedeki servise atfetmektedir. Özellikle zina gibi belli bazı sebeplerle boşanma mümkündür. Böylece ikinci, hatta üçüncü evliliğe izin verilmektedir (boşanma, ölümle de olsa). Geçmişte hamileliği önleyici tedbirler yasaklanmışsa da şimdi bu konuda, özellikle Batı'daki Ortodokslar arasında büyük çapta müsamaha gösterilmektedir. Ancak çocuk düşürme (kasden) büyük günah olarak görülmektedir.

Son yağlama, bir sakrament olarak, sadece hastaya, öleceği sanılan kimseye değil, isteyen herkese uygulanır. O, itiraf ile yakından alâkalı bulunur. Her ikisi de iyileştirme sakramentidir. İtiraf gibi yağlama da günahların affı için yapılır.

Yedi sakramentle birlikte 6 Ocak'ta Epifani, yani İsa Mesih'in vaftizini remzen Haç'ın suya atılması yortusu, cenaze gömme âyinleri gibi Kilisenin özelliklerini aksettiren ikinci dereceden dinî âdetler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Brandon, S.G.F., "Eastern Church", "Nestorianism", A. Dictionary of Comparative Religion, ed. S.G.F. Brandon (London, 1970), 253, 468.
- Günel, Aziz, **Türk Süryâniler Tarihi**, (Diyarbakır, 1970).
- Hromadka, J. L., "Doğu Ortodoksluğu", A.Ü. İ. Fak. Der., C. XVII, 240 vd.
- İstavridis, V.T., **Ortodoxy And Anglicanism**, London, 1966.
- Molland, Einar, **Christendom. The Christian Churches throughout the World**, London, 1961.
- Pelikan, Jaroslav - Cragg, Kenneth, "Christianity" the, (Encyclopedia of Religion, ed. M.Eliade, (Newyor, 1987), IV /348-368.
- Ware Kallistos, "Eastern Christianity", the Encye of Rel., ed. M.E., (Newyork 1987), IV/558-576.